

مقایسه تحلیلی روابط ایران و روسیه در دوران آقایان خاتمی

و احمدی نژاد

دکتر زهره بالازاده*

فهیمة غیبی**

چکیده

روابط ایران و روسیه در سال های گذشته همواره سرشار از فرازو نشیب بوده است. به نحوی که گاهی اوقات دو کشور آنچنان به یکدیگر نزدیک شده اند که سخن از همکاری های راهبردی به میان آمده است و گاهی نیز چنان از هم فاصله گرفته اند که روابط به مرز تیرگی رسیده است در حال حاضر نیز موضوعات و مسائل مختلفی در روابط ایران و روسیه تأثیرگذارند که از آن جمله می توان به همکاری های هسته ای، همکاری های نظامی و روابط اقتصادی اشاره نمود این مقاله سعی دارد ضمن بررسی اجمالی روابط ایران و روسیه بعد از انقلاب اسلامی، به مطالعه و تحلیل مقایسه ای روابط دو کشور در دوران ریاست جمهوری آقایان خاتمی و احمدی نژاد در فاصله زمانی ۱۳۷۶-۱۳۸۹ بپردازد.

واژگان کلیدی: ایران، روسیه، سیاست خارجی، همکاری های هسته ای، روابط

اقتصادی

* استادیار دانشکده علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، گروه علوم سیاسی، تهران، ایران
** دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

مقدمه

پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ نقطه عطف تحول کیفی در شرایط گفتمانی روابط ایران و روسیه به شمار می رود. این پیروزی موجب گردید که ایران برای نخستین بار در تاریخ روابط خود با روسیه از موضع مستقل برخوردار نماید. پی گیری یک سیاست خارجی مستقل اگر چه، برای رهبران شوروی تا مدت ها قابل هضم نبود و فضای سنتی روابط طرفین را کاملاً دگرگون ساخت. علی رغم مواضع ضد شوروی امام خمینی (ره)، اما تحلیل گران شوروی معتقد بودند در مقایسه با مواضع ضد آمریکایی چون خروج ایران از پیمان ستو، برچیده شدن دو مرکز مراقبت نظامی آمریکا در بندر ترکمن و کبکان و پایان حضور نظامی آمریکا عملکرد رهبران انقلابی مثبت می باشد. از این رو به مناسبت های مختلف پیام های تبریکی را ارسال می کردند که واکنش مقامات ایرانی معمولاً سرد بود. در طول هشت سال جنگ ایران و عراق رهبران آن کشور حمایت های گوناگون از تهران و بغداد را به همراه اعمال فشار برای پایان دادن به جنگ دنبال کردند. حال این سوال به ذهن متبادر می گردد که علی رغم برخی چالش ها در روابط فی ما بین چه عواملی موجب گردیده که در دهه های اخیر همکاری های ایران و روسیه در ابعاد مختلف همچنان تداوم داشته باشد. پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و جایگزینی نگرش اوراسیایی جدید به جای نگاه اوروآتلانتیکی در سیاست خارجی روسیه و تداوم بحران در روابط ایران و آمریکا و لاینحل ماندن مشکلات در روابط فی ما بین، روابط ایران و روسیه در مسیر گسترش همه جانبه تحول می یافت، از نیمه دهه ۱۳۷۰ عملگرایی در سیاست خارجی جمهوری

اسلامی ایران کاملاً برجسته بود. خویشتن داری جمهوری اسلامی ایران در قبال سرکوب جدایی طلبان مسلمان چچنی، نقش ایران در پایان دادن به جنگ داخلی تاجیکستان، تأثیرگذاری ایران در منازعه ارامنه و آذری ها در قره باغ، همگی حاکی از ابعاد واقع گرایی در سیاست خارجی ایران بود که پیام‌های روشنی را برای رهبران روسیه در برداشت. روسیه تحت تأثیر سیاستهای عملگرایانه جمهوری اسلامی ایران و علی‌رغم تحولات بین‌المللی در استمرار همکاری و روابط خود با این کشور کماکان مصر به نظر می‌رسد. این‌گونه به نظر می‌رسد که مجموعه عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی سبب گردیده علی‌رغم بری چالش‌ها همکاری‌های دو کشور همچنان در ابعاد گوناگون تداوم داشته باشد.

پیشینه تاریخی روابط ایران و روسیه

روابط ایران و روسیه طی سده‌های متوالی فراز و فرودهای فراوانی به خود دیده است. از زمانی که در طول قرون مختلف روابط دو کشور در اندازه محدودی جریان داشته است تا زمانی که در دوره پترکبیر در پایان قرن هفدهم و آغاز قرن هیجدهم به دنبال سیاست نگاه به اروپا و گشودن درهای روسیه به سوی فرهنگ و صنعت غرب مفهوم شرق و جنوب نیز در سیاست خارجی روسیه تعریف ویژه‌ای یافت در بخش‌های مختلف دانشگاهی، آکادمیک و در دستگاه سیاست خارجی روسیه نیز توجه ویژه‌ای به شناخت کشورهای این حوزه از جمله ایران صورت گرفت. در این دوره بخش‌هایی از سرزمین‌های جنوبی امروز روسیه در قفقاز و حاشیه خزر هنوز جزئی از ایران صفوی بود. "طی قرون هیجده و نوزده روابط ایران و روسیه به صورت مداوم رو به افزایش گذاشت و به ویژه در قرن نوزده روسیه تزاری به یکی از عوامل تعیین‌کننده در سیاست ایران تبدیل شد." (سنایی، ۱۳۸۷، ۱۰) در زمان اتحاد شوروی نیز با حمایت از جریان‌های جدایی طلب و قومی حاکمیت ملی ایران را با تهدید روبرو ساختند و هم

چنین حق ایران را در تمام زمینه‌ها در دریای خزر تضييع کردند. "در دوره اول و دوم جنگ‌های ایران و روس قسمتی از خاک ایران را به تصرف درآورده و با قراردادهای گلستان و ترکمنچای از ایران جدا کردند هم چنین محدودیتهایی را در دریای خزر برای ایران ایجاد کردند در پیمان ۱۲۸۶ این کشور با استعمار پیر، بریتانیا، ایران را بین خود تقسیم کرده و حاکمیت سرزمین ایران را نقض کردند، در نهضت‌های آزادی خواهی ایرانیان نیز هم چون انقلاب مشروطه و نهضت ملی شدن صنعت نفت و نهضت‌های آزادی خواهی ایرانیان نیز هم چون انقلاب مشروطه ملی شدن صنعت نفت و نهضت جنگل به نفع استبداد وارد عمل شده و هیچ کمکی به این جنبش‌ها نکرده و حتی آنها را در مواردی قربانی مصالح خود قرار دادند در جنگ جهانی اول و دوم نیز اقدام به اشغال ایران کردند و حاکمیت ملی کشور را نقض کرده و با توجه به این که ایران پل پیروزی برای روس‌ها بود ولی آنها خاک ایران را تخلیه نکرده و اقدام به توطئه نموده و با تحریک و حمایت و پشتیبانی آنها غائله آذربایجان و کردستان شکل گرفت." (امیراحمدیان، گودرزی، ۱۳۸۹، ۱۷۲).

شوروی و انقلاب اسلامی

پس از انقلاب سال ۱۳۵۷ روس‌ها همانند دیگر دول متحیر و نگران از پیامدهای مذهبی انقلاب بودند و تا زمان سقوط قطعی شاه و اضمحلال کامل دولت پهلوی از تأیید انقلاب اجتناب ورزیدند. اخطار برژنف به آمریکا در مورد عدم مداخله در امور ایران که به تاریخ ۱۹ نوامبر ۱۹۷۸ (۲۸ آبان ۵۷) انتشار یافت اولین اقدام در جهت تأیید انقلاب و نقطه عطفی در سیاست شوروی در قبال ایران بود. از آن پس انتقاد از شخص شاه و رژیم پهلوی و تأیید انقلاب در مطبوعات و رسانه‌های شوروی آغاز گردید. در همین راستا اعضای حزب توده برای بهره‌گیری از دستاوردهای انقلاب عازم ایران شدند و با فعالیتهای آزادانه به نفوذ در سازمان‌های دولتی و نهادهای انقلاب پرداختند در طول سال‌های جنگ ۸ ساله

به دلیل حمایت تسلیحاتی شوروی از عراق روابط ایران و شوروی به سردی گرایید. اما در سال های پس از جنگ شوروی تلاش نمود با استفاده از اختلافات ایران و آمریکا مناسبات دوستانه با ایران را تجدید کند که نسبتاً هم موفق بود. پیام بنیان گذار جمهوری اسلامی ایران به گورباچف نقطه عطفی در روابط دو کشور محسوب می شود. آقای خمینی که با درایت و تدبیر خاصی فروپاشی ابر قدرت شرق را به عینه می دیدند مسئولان اداره این کشور را به مطالعه فلسفه اسلامی دعوت نمودند سفر آقای رفسنجانی به شوروی در سال ۱۳۶۸ فصل جدیدی را در مناسبات دو کشور گشود پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی دولت ایران موقعیت بسیار خوبی برای برقراری روابط دوستانه و متعادل با جمهوری های مسلمان نشین آسیای میانه و قفقاز داشت که متأسفانه به دلیل عدم برنامه ریزی مناسب و به موقع آن را از دست داد و جز مواردی بسیار محدود نتوانست از فرصت های به وجود آمده بهره برداری نماید و کشورهای هم چون آمریکا، ترکیه و حتی اسرائیل روابطی با دولت های منطقه برقرار نموده و خلا را برای آنان پر نمودند. " در رابطه با بزرگترین جمهوری برجای مانده از امپراتوری قدرتمند سابق یعنی روسیه نیز فرصت های مناسبی از دست رفته است. در ابتدای دوران پس از فروپاشی به دلیل گرایشات غربی مسئولان سیاست خارجی روسیه و فقدان دیپلماسی مقتدر در طرف ایران مناسبات خوبی برقرار نشد لیکن اهمیت روابط دو کشور در مقطعی که ایران از طرف آمریکا و دیگر کشورهای قدرتمند تحت فشار بود باعث گردید ایران فعال تر با موضوع مناسبات با روسیه برخورد نماید. " (مختاری، ۱۳۸۷، ۴۲-۴۳) پس از به قدرت رسیدن پریماکوف و غلبه نگرش او را سیاگرایی جدید در سیاست خارجی روسیه از دهه ۱۳۷۰/نیمه دهه ۱۹۹۰ روابط دو کشور به صورت مداوم گسترش پیدا کرده است. بروز جنگ داخلی در تاجیکستان، آینده رژیم حقوقی دریای خزر و وقوع درگیری بین ارمنستان و آذربایجان بر سر قره باغ به تدریج روسها را نسبت به اهمیت مناسبات دوستانه با ایران آگاه نمود. جنگ داخلی تاجیکستان و نگرانی مسکو از گسترش این ناآرامی به سرتاسر آسیای مرکزی

موضوعی بود که طی سالهای ۱۳۷۱ تا ۱۳۷۶ به یکی از موضوعات مهم در روابط ایران و روسیه تبدیل شد. "نقش مثبتی که جمهوری اسلامی ایران در حل جنگ داخلی تاجیکستان ایفاء نمود در طول سالهای گذشته همواره به عنوان نمونه ای از همکاری مثبت منطقه ای بین ایران و روسیه مطرح بود. و بدون تردید اگر جمهوری اسلامی ایران همکاری نمی‌کرد این جنگ داخلی می‌توانست همانند بحران افغانستان کل منطقه آسیای مرکزی را درگیر نماید. نگرانی مشترک ایران و روسیه از به قدرت رسیدن طالبان در افغانستان حوزه مهمی بود که بعد از بحران تاجیکستان دو کشور در مورد کنترل آن اتفاق نظر داشتند آنان خواستار خاتمه دخالت‌های خارجی به عنوان شرط حال بحران در این کشور شدند. مجموع همکاری موفقیت آمیز در افغانستان و تاجیکستان باعث شد تاجیک‌ها در سیاست خارجی روسیه ارتقاء شایانی پیدا نمایند." (صفری، ۱۳۸۷، ۳۱۴-۳۱۵).

روابط ایران و روسیه در دوران آقای خاتمی

با چرخش نگرش حاکم بر سیاست خارجی روسیه از غربگرایی به اوراسیاگرایی و اهمیت یافتن آسیا و خاورمیانه در سیاست این کشور، ایران که رهبری سازمان کنفرانس اسلامی را بر عهده داشت از نیمه دهمه ۱۳۷۰/۱۹۹۰ در مسیر توسعه روزافزون روابط سیاسی-امنیتی با روسیه قرار گرفت. سیاست ج.ا. ایران به عنوان رئیس سازمان کنفرانس اسلامی برای روسیه بسیار اهمیت داشت. خویشن داری ایران در برابر کشتار مردم چچن برای مسکو بسیار ارزشمند بود. ج.ا. ایران علیرغم تقاضای پایان دادن به خونریزی در چچن و با وجود کشته شدن مسلمانان به وسیله ارتش روسیه، ضمن سرزنش این کشور خواستار پی گیری سیاست و روش‌های مسالمت آمیز برای خاتمه یافتن این اختلافات شده بود. ایران مسأله چچن را موضوع داخلی روسیه قلمداد کرد که برای روسیه حائز اهمیت بود. عدم حمایت موثر و اجرایی از مسلمانان چچن نشان میداد سران ج.ا. ایران رویکردهای کاملاً واقع بینانه را در قفقاز پی گیری می‌کنند. با زعامت سیدمحمدخاتمی در

ایران روس ها به شدت نگران دگرگونی در تغییر روابط ایران و امریکا بودند. آنها از تعارض دو کشور در جهت تأمین منافع خود سود بسیار می جستند و مایل به قطع این مزایا نبودند. "اختلاف ایران و آمریکا و مشی روسیه برای نزدیکی به ایران فرصتی را فراهم کرده بود تا روسیه بتواند با توجه به مسائل خود با ایران، از روابط خصمانه در کشور به نفع خود بهره گیری کند هر چند ایران و روسیه در قفقاز و آسیای مرکزی از عرصه های گوناگون برای همکاری برخوردار بودند ولی نقش سنتی روسیه در زمینه تأمین انرژی این جمهوری ها و انتقال منابع انرژی منطقه از قلمرو خود و کنترل آن عرصه جدیدی از رقابت را فراروی دو کشور گشود مسکو در دوران اتحاد از طریق تأمین نیازهای جمهوری ها در تأمین انرژی نقش مسلط خود را شکل می داد. پس از فروپاشی و جست و جوی مسیرهای جایگزین انتقال انرژی در جهت کاهش نفوذ سنتی روسیه از سوی جمهوریهای تازه استقلال یافته ایران به عنوان یکی از این گزینه ها مطرح گردید. که این مسأله سبب رقابت جدی میان ایران و روسیه شده است." (کولایی، ۱۳۸۷، ۲۱۱-۲۱۲)

روابط دوکشور ایران و روسیه در دوران ریاست جمهوری آقای خاتمی تحت تاثیر مسایل زیر بوده است:

الف - مسائل مربوط به دریای مازندران

در دوران اتحاد شوروی بر اساس قراردادهای ۱۹۲۱، ۱۹۴۰، دو کشور بهره برداری مشاع را از دریای مازندران پذیرفته بودند. پس از تجزیه اتحاد شوروی تعداد کشورهای حاشیه دریای مازندران از ۲ کشور به ۵ کشور افزایش یافت. کشورهای آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان ابتدا در موافقت نامه های خود حسن پای بندی به توافق های دوران اتحاد را پذیرفتند اما به زودی دریای مازندران به عرصه بازی بزرگ جدید بدل گردید. قرارداد دولت قزاقستان با شرکت آمریکایی شورون و قرارداد دولت آذربایجان با کنسرسیوم شرکت های آمریکایی - اروپایی - ترک و روسی نمونه هایی از

قراردادهای این کشورها در جهت بهره برداری از منابع دریای مازندران بود که البته با مخالفت دو کشور ایران و روسیه مواجه گردید. در سال ۱۳۷۷ دولت روسیه با قزاقستان در مورد چگونگی تقسیم حوضه های دریاچه در مرزهای خود به توافق رسیدند دو سال بعد این توافق با آذربایجان نیز حاصل گردید. دولت آقای خاتمی تمایل داشت مسأله عدم توافق دو کشور در حوزه دریای مازندران را با روشهای مسالمت آمیز حل و فصل نماید لیکن اعتراض و واکنش شدید برخی نمایندگان سبب شد دولت خاتمی با حساسیت بیشتری مسائل دریای مازندران را پی گیری کند. تشکیل کمیته ای از نمایندگان برای رسیدگی به چگونگی شکل گیری رژیم حقوق جدید دریای خزر حاکی از حساسیت مجلس شورای اسلامی به این بحث اساسی بود در اجلاس عشق آباد در خرداد ۱۳۸۱ ترکمنستان در صدد تحمیل خط موهوم آستارا - حسینقلی بر جمهوری اسلامی و ادامه مذاکرات میان چهار جمهوری سابق اتحاد شوروی یعنی تحقق مدل ۴+۱ برآمد که با اعتراض برخی از نمایندگان مجلس و حساسیت جدی شخص خاتمی نقشه هایی که این خط فرضی را به عنوان مرز منافع ایران در دریای خزر ترسیم کرده بود از مکان برگزاری این نشست جمع آوری شد. سفر آقای خاتمی به اجلاس عشق آباد با اندکی تأخیر انجام شد. اما در این نشست وی بر خلاف دیدگاه رهبران ۴ کشور سابق اتحاد شوروی از مواضع بر حق خود در دفاع از مردم ایران عقب نشینی نکرد. در این اجلاس اختلافات عمیق بین ترکمنستان و آذربایجان مشخص گردید، ایران و آذربایجان نیز در تعریف محدوده منافع خود به توافق دست پیدا نکردند در واقع این نشست که نخستین اجلاس سران کشورهای ساحلی خزر پس از فروپاشی بود بدون نتیجه پایان یافت. مانور نظامی روسیه به دستور ولادیمیر پوتین پس از این نشست صاحب نظران را نسبت به تقابل ایران و روسیه آگاه ساخت. آذربایجان همراه با ترکیه و گرجستان در طرابوزان ترکیه همکاری امنیتی برقرار کرد و نماینده امریکا علناً حمایت خود را از آذربایجان اعلام داشت ترکمنستان

هم پس از اجلاس عشق آباد با تأکید بر ضرورت حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات برای ادامه روند مذاکرات اعلام آمادگی نمود قزاقستان نیز استقرار تلاش های پیشین را ضروری دانست. جمهوری اسلامی ایران که توأمان دو گزینه سهم بیست درصدی و تأکید بر حفظ رژیم حقوقی گذشته را پی گیری می کرد نتوانست از برتری یا مزیت های ژئوپلیتیکی خود به نحو احسن بهره برداری نماید این دشواری در دوران آقای خاتمی نیز استمرار یافت جهت گیریهای تقابل گرایانه و تهاجمی ایران در برابر آمریکا زمینه های مناسبی را برای رقیبهای منطقه ای در خزر فراهم آورده است." در دوران آقای خاتمی از سال ۱۳۸۰ با تحرک و فعالیت در وزارت امور خارجه تحت تأثیر فشارهای مجلس شورای اسلامی و نیز تغییرات در مدیریت مشترک المنافع آن درباره معاوضه نفت و ایجاد تأسیسات بندری و تقویت آن در سواحل دریای مازندران فعالیتهای بیشتری صورت گرفت که تا پیش از این جدی گرفته نشده بود. به هر ترتیب با توجه به استمرار خصومت با آمریکا و عدم دگرگونی در روابط دو کشور، در دوران آقای خاتمی هم چنان فرصت بهره گیری از موقعیت و مزایای ایران برای جمهوریهای حوزه خزر به ویژه روسیه باقی ماند". (کولایی، ۱۳۸۴، ۱۴۰)

ب - همکاری های نظامی - امنیتی

با غلبه نگرش اوراسیاگرایان در دستگاه سیاست خارجی روسیه از نیمه دهه ۱۳۷۰/۱۹۹۰ روابط دو کشور به صورت مستمر ارتقا یافته است. این امر اساساً در حوزه مسائل سیاسی-نظامی-امنیتی تمرکز یافته است. "ایران پس از هند و چین سومین وارد کننده تسلیحات و سیستم های نظامی روسی است. این روند قبل از فروپاشی شکل گرفت ولی پس از آن نیز ادامه یافته است حضور تعداد زیادی از مستشاران نظامی روسی در ایران و آموزش دانشجویان و نیروهای نظامی ایران در روسیه در چارچوب همکاری های دو کشور در این حوزه ادامه داشته است. این نوع همکاری ها در بخش های

مختلف نظامی از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده است" (کولایی، ۱۳۸۷، ۲۱۸) معاملات تسلیحاتی با جمهوری اسلامی ایران که از دوران جنگ هشت ساله با عراق توسعه یافته بود پس از آن نیز تداوم پیدا کرد در طول سالهای ۷۹-۱۳۷۱ سه زیر دریایی، بیش از ۲۰۰ تانک تی ۷۲، ۱۰ سوخوی ۲۴، ۸ میگ ۲۹ از جمله سلاح های تحویل شده به ایران بود. همکاری های نظامی ایران و روسیه در مقابل گسترش همکاری های امریکا و ترکیه یادآور صفبندیهای دوران جنگ سرد می باشد استمرار مخاصمه میان ایران و امریکا و اسرائیل سبب گردید تا توسعه همکاریهای نظامی دو کشور ایران و روسیه تحقق پیدا کند هر چند که روسیه و اسرائیل نیز در سال های پس از فروپاشی شوروی همکاری های همه جانبه ای را تجربه کرده اند "امریکا در سال ۱۳۷۴ در قالب قرارداد ال گور-چرنومردین به منظور تشدید فشار بر جمهوری اسلامی ایران محدودیت انتقال تجهیزات نظامی و سیستم های پیشرفته تسلیحاتی به ایران را شکل داد. روسها این محدودیتها را شامل تکنولوژی هسته ای و موشکی می دانستند در حالیکه آمریکائیا این محدودیتها را به هر نوع سلاح پیشرفته ای تعمیم می دادند از دیدگاه دولت کلینتون این توافق باید از بازسازی توان نظامی ایران جلوگیری می کرد در حالیکه رهبران روسیه گسترش همکاری های دو کشور و انجام معاملات نظامی را در چارچوب منافع استراتژیک و اقتصادی کشور خود ارزیابی می نمودند این محدودیتها توسط ولادیمیر پوتین لغو شد زیرا توسعه روابط نظامی روسیه با ایران می توانست ظرفیت های مناسبی برای چانه زنی با امریکا و نیز مزایای اقتصادی چشمگیری به همراه داشته باشد. در نهایت عدم توافق امریکا و روسیه در مورد مفاد قرارداد ال گور-چرنومردین به لغو این قرارداد و توسعه روابط ایران و روسیه منجر گردید. از آن پس مقامات روسی تلاش کرده اند در بازسازی نیروهای نظامی ایران حضور و نقش چشمگیری داشته باشند تا از مزایای گوناگون استراتژیک، سیاسی و اقتصادی آن بهره مند گردند نیروهای نظامی ایران نیز در صدد بودند با دستیابی به سیستم های پیشرفته تسلیحات روسی نیازهای خود را برآورده سازند انعقاد

قراردادهای انتقال تسلیحات به ایران با عنایت به دشواری های اقتصادی که در شرایط پس از فروپاشی اتحاد شوروی در این کشور ایجاد شده بود توانست اعتبار و مزایای اقتصادی چشمگیری را نصیب روسیه سازد. " (کولایی، ۱۳۸۴، ۱۳۱)

ج- همکاریهای هسته ای

در شرایط عدم همکاری شرکت های غربی و مخالفت امریکا و اروپا با ادامه کار نیروگاه هسته ای بوشهر و در پرتو دگرگونی در سیاست خارجی، قرارداد اتمام پروژه نیروگاه هسته ای بوشهر میان دو کشور به امضاء رسید. این قرارداد ۷۰۰ میلیون دلاری که در سال ۱۹۹۵/۱۳۷۴ میان دو کشور بسته شد شرایط مناسبی را برای فعالیت های اقتصادی در روسیه به همراه آورد. این اقدام در روسیه با مخالفت های جدی مواجه شد مخالفان این همکاری را با منافع روسیه در مغایرت می دانستند و کمک به ایران در این زمینه را تهدیدی برای روسیه برآورد می کردند. ولی موافقان بر تحت کنترل بودن برنامه هسته ای ایران از سوی آژانس بین المللی انرژی هسته ای IAEA تأکید داشتند همکاری روسیه در این زمینه نه تنها مزایای اقتصادی، بلکه سیاسی - امنیتی نیز در برداشته که اوراسیاگرایان بر آن تمرکز داشته اند. از نظر اوراسیاگرایان جدید روسیه، توسعه روابط با ایران برای نمایش درآوردن عمق استقلال طلبی این کشور در تنظیم روابط بین المللی و منطقه ای غیر قابل چشم پوشی است در تابستان ۱۹۹۸/۱۳۷۷ موشک شهاب ۳ مورد آزمایش قرار گرفت و حمله به ایران و همکاری نظامی روسیه با این کشور شدت یافت. ولی از نظر رهبری روسیه ایران در تأمین اهداف این کشور در مذاکره و چانه زنی با امریکا ظرفیت زیادی داشته که باید از آن بهره برداری می شد در طول سالیان پس از فروپاشی اتحاد شوروی همواره مسئله ایران در دستور کار سران امریکا و روسیه قرار داشته است این مسئله برای رهبران کرملین به ابزاری قابل استفاده در سیاست خارجی اوراسیاگرایی آن ها تبدیل شده است. پس از آزمایش موشک شهاب ۳ سازمان سیا در گزارشی روسیه را به انتقال

تکنولوژی هسته ای برای مصارف نظامی ایران متهم نمود. در پی این گزارش یک شرکت روسی مشمول تحریمهای آمریکا گردید پس از انتشار گزارشهای پیاپی در مورد برنامه هسته ای ایران و تشدید تبلیغات جهانی علیه ایران از مهر ۱۳۸۱/ اکتبر ۲۰۰۲ فشار بر دولت روسیه هم از داخل و خارج مضاعف گردید. در بهمن ۱۳۸۲/ فوریه ۲۰۰۳ بازرسان آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای (IAEA) در بازدید از تأسیسات هسته‌ای نطنز و اراک شگفتی خود را از میزان توسعه فنی ایران اعلام کردند. مذاکرات با اروپا در مورد پیوستن به پروتکل الحاقی به قرارداد عدم اشاعه سلاح‌های هسته‌ای (NPT) سبب کاهش فشار بر ایران شد که در نهایت منجر به پذیرفتن تعلیق غنی‌سازی از سوی ایران گردید. "اروپا و آمریکا مصرانه خواستار پایان عملیات غنی‌سازی در ایران در هر سطح و اندازه بوده‌اند در مقابل دولت ایران نیز بر حق خویش بر استفاده از تکنولوژی هسته‌ای تأکید داشت، اما افشای توسعه این تلاش‌ها و دستاوردهای داخلی آن با نگرانی جهانی در مورد اهداف این برنامه‌ها در ایران همراه بود. اعتمادسازی تکلیفی بود که در برابر رهبران ج.ا.ایران قرارگرفت برای رهبران روسیه نیز پای بندی ایران به اقدامات خود در این زمینه در مسیر اهداف غیرنظامی تعیین کننده بوده است." (کولایی، ۱۳۸۷، ۲۲۲-۲۲۱).

د- همکاریه‌های اقتصادی

روابط دو کشور طی دو دهه گذشته در تمامی زمینه‌ها و ابعاد در جریان بوده و افقی روشن را ترسیم می‌کند در "در دو دهه اخیر مناسبات اقتصادی تهران و مسکو در زمینه‌های گوناگون تجاری، انرژی، حمل و نقل فنی و صنعتی در جریان بوده و به شکل روزافزونی ادامه داشته است حجم مبادلات دو کشور ایران و شوروی در سال ۱۹۹۰ حدود یک میلیارد و چهارصد میلیون دلار بود. اما در سال ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۵ این میزان از ۷۲۳ میلیون دلار به ۲۰۰ میلیون دلار در سال کاهش پیدا کرد." در سال ۱۳۷۵ (۱۹۹۶) ارزش روابط دو کشور به ۴۰۰ میلیون دلار، در سال ۱۳۷۶ به ۴۵۰ میلیون دلار و در سال

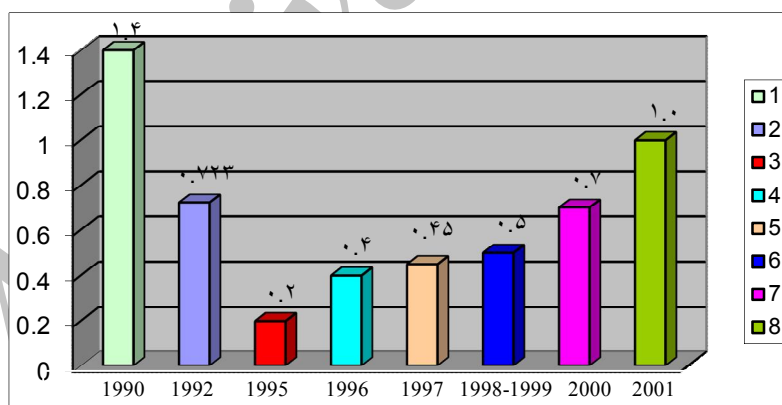
های ۱۳۷۸، ۱۳۷۷ از مرز ۵۰۰ میلیون دلار گذشت حجم مبادلات دو کشور در سال ۲۰۰۰ حدود ۷۰۰ میلیون دلار بود و در سال ۲۰۰۱ از مرز یک میلیارد دلار فراتر رفت. البته بیشتر این مبادلات به واردات ایران از روسیه اختصاص داشته، به طوری که به عنوان مثال در سال ۱۹۹۸، واردات روسیه از ایران، ۷۰ میلیون دلار بوده است و این نشان می‌دهد که تا چه اندازه ایران تراز پرداخت منفی داشته است. " (کرمی، ۱۳۸۸، ۱۱۵)

" بدون شک ایران به عنوان شریکی با پتانسیل بسیار بالای اقتصادی برای روسیه از توجه شایانی برخوردار می‌باشد در قیاس با غالب کشورهای مشترک المنافع سطح روابط اقتصادی روسیه با ایران بر مبنای میزان درآمد سرانه خالص ملی بالاتر است. طبق آمار بانک جهانی در سال ۲۰۰۴ حجم درآمد سرانه خالص ملی به نرخ تبدیلی این بانک در فدراسیون روسیه ۳۴۱۰ دلار و در ایران ۲۳۰۰ دلار را تشکیل می‌داد. همین شاخص در رابطه با قدرت خرید، در روسیه ۹۶۲۰ و در ایران ۷۵۵۰ دلار بوده است. " (مامدوا، ۱۳۸۷، ۱۰۴)

همکاری های فنی و اقتصادی ایران و روسیه در دوران آقای خاتمی که در سطح همکاری های سیاسی-نظامی توسعه و تعمیق پیدا کرد از جایگاه مناسبی برخوردار نبود البته از سال ۱۳۷۶ مبادلات تجاری دو کشور روند روبه رشدی را داشت. حجم مبادلات تجاری بین دو کشور در این سال ۴۰ درصد افزایش پیدا کرد در حالیکه روسیه ۴۹۰ میلیون دلار کالا به ایران و ایران ۶۰ میلیون دلار کالا به روسیه صادرات داشتند این ارقام نشان دهنده عدم بهره برداری لازم از ظرفیت مبادلات دو جانبه می‌باشد. " از اسفند ۱۳۷۷ کمیسیون مشترک همکاری های اقتصادی و تجاری ایران و روسیه فعالیت خود را ارتقا بخشید و در مورد اجتناب از مالیات مضاعف، حمایت از سرمایه گذاری و همکاری در زمینه ارتباطات توافق های متعددی به امضا رسید در این دوران همکاری جمهوری های هم مرز با ایران نیز گسترش پیدا کرد نشستهایی بین مقامات جمهوری های تاتارستان، کالمیک و منطقه آستارا خان با مقامات ملی و محلی ایران برگزار گردید که بستر لازم را برای توسعه بیشتر همکاری های اقتصادی مهیا کرد. " (کولایی، ۱۳۸۴، ۱۳۶)

"صادرات روسیه در سال های ۲۰۰۳ و ۲۰۰۴ بیست برابر بیشتر از واردات این کشور از ایران بوده است کالاهای نیرویی و سوختی اندکی بیشتر از ۲۷ درصد کالاهای صادراتی روسیه بوده اند دیگر کالاها عمدتاً محصولات کارخانه های ذوب آهن، ماشین سازی و صنایع شیمیایی بوده اند بازار روسیه برای ایران جهت صادرات انواع کالای سنتی این کشور جالب و جذاب می باشد. بدین ترتیب بزرگ ترین شرکت اتومبیل سازی ایران (ایران خودرو) "سمند" را با توجه به بهره‌برداری در شرایط اقلیمی روسیه طراحی نمودند." (مامدو، ۱۳۸۷، ۱۰۵)

در هر حال یکی از مشکلات زیرساختی در زمینه توسعه روابط اقتصادی عدم درک صحیح طرفین از ظرفیتهای متقابل می باشد. علی رغم دیدار آقای خاتمی در اسفند ۱۳۸۰ از مسکو و امضای قرارداد جامع همکاری، به دلیل غلبه گرایش های غرب گرایانه در هر دو کشور امکان بهره گیری کامل از ظرفیت های همکاری اقتصادی - فنی دو کشور فراهم نشده است.

نمودار همکاریهای اقتصادی

- دوره آقای خاتمی
- واحدها بر حسب 10^9 میلیون دلار است

گفتار سوم - روابط ایران و روسیه در دوران احمدی نژاد

الف - همکاری های نظامی

یکی از حوزه های مهم و در خور توجه همکاری ایران و روسیه که پیشینه آن به سال های پایانی دهه ۱۹۸۰ باز می گردد، امور نظامی و تسلیحاتی است. "البته در این زمینه، عموماً ایران خریدار و سفارش دهنده و روسیه فروشنده و تأمین کننده نیازهای تسلیحاتی ایران بوده است. این مسأله از دو عامل ناشی شده است:

کاهش انبارهای تسلیحاتی و وارد آمدن آسیب های جدی به نیروی نظامی ایران در پی جنگ با عراق ایران دیگر بر خلاف گذشته نمی توانست به سهولت به تسلیحات غربی دست پیدا کند" (بهمن، ۱۳۸۹، ۴۵)

یکی از مهم ترین قراردادهای نظامی ایران و روسیه مربوط به موشک های اس ۳۰۰ می باشد. ایران از سال ۱۳۸۳ در پی انعقاد قرارداد خرید سامانه موشکی اس ۳۰۰ برای پوشش گسترده دفاعی نیروگاه بود که نهایتاً این قرارداد در سال ۱۳۸۵ به امضای مقامات مسئول دو طرف رسید. مبلغ این قرارداد ۸۰۰ میلیون دلار بود که از طرف ایران به روسیه پرداخت شده است در این قرارداد حدود ۴۰۰ دلار نیز به عنوان جریمه عدم تحویل سامانه پیش بینی شد. "مدت اجرای این قرارداد نظامی ۳ سال تعیین شده بود بنابراین این سامانه باید تا سال ۱۳۸۸ در کشور مستقر شود اما تحویل این سیستم موشکی به ایران بیش از آنکه بستری را برای همکاری نظامی ایران و روسیه فراهم کند به فاکتوری برای امتیازگیری روسیه از ایران و آمریکا بیشتر شباهت داشت و به موضوعی پرسروصدا در روابط دو کشور تبدیل گردید. یکی از عمده موانع پیش روی تحقق وعده روسیه در برابر ایران، مخالفت های رژیم صهیونیستی و آمریکا با تحویل موشک های اس ۳۰۰ روسیه به ایران مطرح شده چراکه آنها بهره مندی ایران از موشک هایی که یکی از پیشرفته ترین سیستم های ضد هوایی در جهان محسوب می شد در

منطقه حساسی چون خاورمیانه را پذیرا نبوده و بر ضد منافع خود می‌دانند." (روزنامه ملت‌ها، ۱۱ اسفند ۱۳۸۹)

"سرانجام پس از کش و قوس‌های فراوان، رئیس‌جمهور روسیه روز ۲۲ سپتامبر ۲۰۱۰، در دستوری تحویل سامانه اس ۳۰۰ و انتقال مستقیم یا غیر مستقیم هشت نوع سلاح سنگین از جمله تانک، خودروهای زره‌ای، هواپیماهای جنگی، بالگردهای تهاجمی، کشتی‌های نظامی و سیستم‌های موشکی را به ایران ممنوع اعلام کرد" (عصرایران، ۱۳۸۹)

"در اواخر سال ۲۰۰۵ قراردادی بین دو کشور در مورد فروش مجموعه‌ای از موشک‌های ضد هوایی، کشتی‌های گشتی و نیز نوسازی هواپیماهای سوخو ۲۴ و میگ ۲۹ به مبلغ ۱/۴ میلیارد دلار بود که در سال ۲۰۰۶ به امضا رسید." (مامدوا، ۱۳۸۷، ۱۰۴)

هم‌چنین بین ایران و روسیه قراردادهای نظامی دو جانبه‌ای طی سالهای ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۱ منعقد گردیده است که عبارتند از:

"کارخانجات هلیکوپترسازی کازان ۳ فروند $mi - 17 v - 5$ با موتورهای ۲۵۰۰- vk را در مارچ ۲۰۰۵ به هلال احمر ایران تحویل داد.

۳ فروند $SU - 25UBK$ در سال ۲۰۰۵

تعمیر و مدرن‌سازی ۳ فروند زیردریایی $Project 877 EKM$ در سال ۲۰۰۵
۲۹ دستگاه $Tor - m1$ به ارزش تقریبی ۷۰۰ میلیون دلار، در سال ۲۰۰۵ که بایستی تا سال

۲۰۰۶ تحویل می‌گردد

تعمیر و مدرن‌سازی $MIG - 29$ و $SU - 24$ به ارزش تقریبی ۷۰۰ میلیون دلار تحویل در دسامبر ۲۰۰۵،

همکاری در پرتاب و ساخت ماهواره‌ی زهره به ارزش ۱۳۲ میلیون دلار در ژانویه

۲۰۰۵ که تاریخ تحویل آن اکتبر ۲۰۰۷ ذکر شد

خرید ۳ فروند هواپیماهای آموزشی جنگی $SU - 25UBT$ در سال ۲۰۰۵ که تاریخ

آن سال ۲۰۰۶ تعیین شد

ارتقا و به روزرسانی ۳ زیردریایی کلاس کیلو در سال ۲۰۰۵، تاریخ تحویل: ۲۰۰۵-
۲۰۰۹ در جریان ارتقاها قابلیت شلیک موشک SS-N-۲۷ نیز به این زیر دریاییها
افزوده شد

خرید ۲۹ سیستم پدافند موشکی برد کوتاه به ارزش ۷۰۰ میلیون دلار در
دسامبر ۲۰۰۵ زمان تحویل ۲۰۰۶-۲۰۰۷ تعیین گردید

ارتقا و به روزرسانی ۳۰ فروند جنگنده های SU-۲۴MK در دسامبر ۲۰۰۵ زمان
تحویل ۲۰۰۷-۲۰۰۸ ذکر شد.

ارتقای سیستم پدافند موشکی (SA-۶) زمان تحویل ۲۰۰۷-۲۰۰۹" (مرکز
تحقیقات و بررسیهای استراتژیک و فناوریها، ۲۷ مهر، ۱۳۸۷، MikhailBarabanov
(MoscowdefenceBrief ,

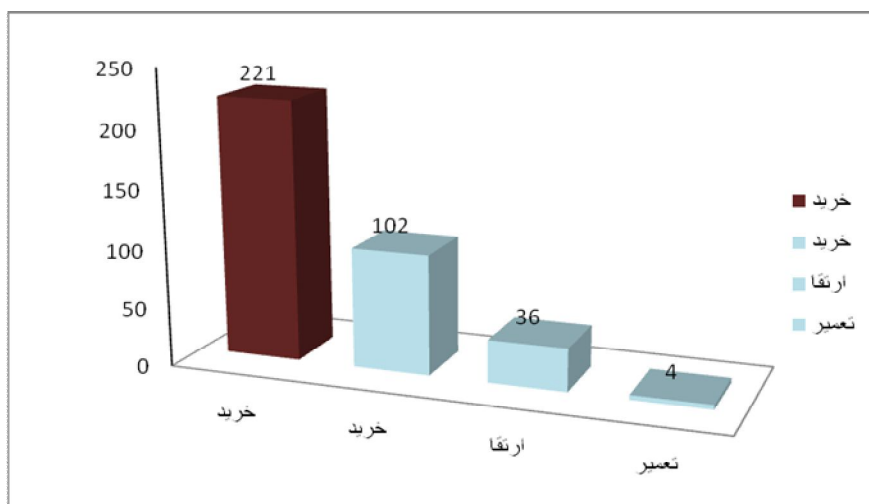
"در اوت ۲۰۰۹ ایران و روسیه توافقنامه ای را منعقد کردند که به موجب آن تهران
پنج هواپیمای مسافربری «Ti-۲۰۴» از روسیه خریداری کرد که البته ایران اختیار خرید
۳۰ فروند دیگر را نیز دارد." (کیهان، ۸ دی ۱۳۸۹) هم چنین " دولت روسیه اعلام کرد
علی رغم تحریمهای آمریکا ۱۵ تا ۲۰ هواپیمای "توپولوف ۲۰۴ اس ام" به ایران صادر
می کند". (خبرگزاری، مهر، مصطفی عواجی، ۶ اردیبهشت ۱۳۹۰) با اندک تا ملی در
قراردادها و معاملات نظامی ایران و روسیه به چند نکته می توان اشاره داشت

در این قراردادها ایران عمدتاً خریدار، سفارش دهنده و واردکننده صنایع نظامی
روسیه و روسیه فروشنده و صادر کننده تسلیحات نظامی بوده است

با توجه به محدودیتها و اعمال تحریمهای نظامی نسبت به ایران صنایع نظامی ایران
را می توان صنایع بومی - روسی قلمداد کرد زیرا ایران به جز تسلیحات نظامی روسی
هیچ بدیل دیگری پیش رو نداشته است

با توجه به بحران مالی جهانی و اقتصاد نه چندان قدرتمند روسیه یکی از عوامل

تأمین‌کننده صنایع مالی و ارزی برای این کشور صدور تسلیحات و تکنولوژی نظامی با دیگر کشورها من جمله دولت جمهوری اسلامی ایران می باشد.

«مقایسه نمودار همکاریهای نظامی»

■ همکاری های نظامی در زمان آقای خاتمی طی سالهای ۱۹۹۲-۲۰۰۰
 ■ همکاری های نظامی در زمان آقای احمدی نژاد طی سالهای ۲۰۰۵-۲۰۱۱

ب - همکاری های اقتصادی

در تاریخ مناسبات ایران و روسیه که پیشینه آن به صدها سال پیش باز می گردد. همواره روابط اقتصادی یکی از اجزای مهم این روابط بوده که گاهی از سطح توسعه مناسبات سیاسی پیش افتاده و گاهی بسیار عقب مانده است. روابط اقتصادی دو کشور از سال ۲۰۰۰ و پس از روی کار آمدن پوتین، سفرخاتمی به مسکو و قرارداد همکاری ده ساله دو کشور، بیش از پیش گسترش یافت. به طوریکه در سال ۲۰۰۵ روسیه به هفتمین شریک تجاری ایران تبدیل شد و ۵/۳۳ درصد از کل کالاهای صادراتی به ایران را تأمین کرد. شرکت روسی «تات نفت» در سال ۲۰۰۵ با بنیاد مستضعفان در منطقه آزاد کیش شرکت مشترکی ثبت کرد قبل از این، شرکت «تات نفت» در کیش یک شرکت

ایرانی - روسی تأسیس کرده بود که قرارداد تحقیقات زلزله خیزی محل استخراج «موند» را دریافت و تجهیزات فن آوری را تأمین کرد." با هدف تثبیت در بازار ایران شرکت روسی «لوک اویل» ۲۵ درصد از سهام پروژه، اکتشاف «اناران» را از شرکت نروژی "نورسک هیدرو" خرید. ایران مایل است که شرکت «لوک اویل» در عملیات اکتشافی چندین بلوک در مرز با جمهوری آذربایجان مشارکت داشته باشد. ارزش اجرای پروژه های مشترک دو کشور در آینده نزدیک به ۲۰ میلیارد دلار بالغ می شود بیشتر این پروژه ها در زمینه استخراج نفت و گاز و انرژی هستند. در سال ۲۰۰۵ شرکت سهامی عام «کاماز» با طرف ایرانی قراردادی را در زمینه سازماندهی، تولید و مونتاژ اتومبیل های باری «کاماز» در تبریز بسته است. از ایران نیز اتومبیل های سواری «سمند» و «پژو ۲۰۶» به روسیه تحویل داده می شود مبادله فعال هیئت ها موجب تکمیل مراکزی می شود که برای رشد روزافزون روابط متقابل دو کشور لازم و ضروری است. همکاری در زمینه تبادل اطلاعات اقتصادی در سال ۲۰۰۵ و هم چنین قرارداد همکاری در زمینه توریست، قرارداد تشویق و دفاع متقابل از سرمایه گذاری و یادداشتی مبنی بر گسترش بلند مدت همکاری های صنعتی، تجاری، اقتصادی و علمی و فنی میان دو کشور امضاء شد". (کرمی، ۱۳۸۷، ۱۱۹-۱۱۸)

"در چند سال گذشته گام های بزرگی برای تعمیق همکاری های تجاری و عملیاتی شدن توانمندیهای موجود در این زمینه برداشته شده است که راه اندازی «شورای تجاری ایران - روسیه» در سال ۲۰۰۷ نقطه اوج محسوب می شود" (خاشع، ۱۳۸۹)

"واردات ایران از روسیه در سال ۲۰۰۷ به بیش از ۳ میلیارد دلار رسید. به این موضوع باید امضای پروتکل همکاری های دو جانبه در زمینه انرژی، صنعت، حمل و نقل و تجارت را در آذرماه ۱۳۸۶ افزود که بر اساس آن قرار شد طی ده سال آینده طرحهای مشترکی به ارزش ۲۰ میلیارد دلار در حوزه های هواپیماسازی و نفت و گاز انجام پذیرد" (کرمی، ۱۳۸۸، ۱۱۵)

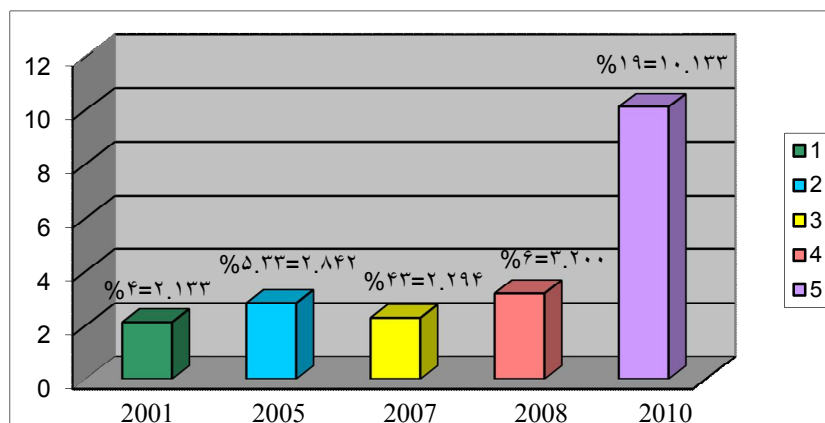
"در سه ماهه اول سال ۲۰۰۷ ارزش تجارت دو کشور معادل ۲/۲۹۴ میلیارد دلار بود. در این سالها مهم‌ترین کالاهای وارداتی ایران از روسیه، تسلیحات و پَس فولاد، آهن آلات و چوب بود صادرات ایران به روسیه نیز به ویژه در سال‌های ۲۰۰۶ و پَس از آن، خودرو، قطعات یدکی خودرو و مواد غذایی بوده است در توافقنامه انرژی در تیر ۱۳۸۷ دو کشور بر تشکیل شرکت مشترک ایران و روسیه تأکید کردند هم چنین توسعه فازهای پارس جنوبی، همکاری در زمینه انتقال نفت خام دریای خزر به دریای عمان «خط لوله نکا- جاسک»، ساخت پالایشگاه در شمال کشور و بررسی و مطالعه و اجرای توسعه میدان آزادگان شمالی مورد تأکید قرار گرفت. تحلیل آماری گزارش اتاق بازرگانی مشترک دو کشور نشان می‌دهد افزایش حجم صادرات ایران که از سال ۱۳۸۴ آغاز شد با وجود بحران جهانی اقتصادی روند افزایشی خود را حفظ کرد بر پایه این، سهم روسیه از صادرات خارجی به ایران نیز در سال ۲۰۰۸ شش درصد یا معادل سه میلیارد و ۲۰۰ میلیون دلار بود و این کشور پس از چین، امارات و آلمان به صورت مشترک با ایتالیا در رتبه چهارم قرار گرفت" (پیشین،)

"روسیه به همکاری با ایران به عنوان عضو سازمان اوپک هم علاقه‌مند است، از جمله، روسیه از مواضع ایران در اجلاس‌های اوپک استقبال می‌کند. مشارکت شرکت‌های روس در پروژه‌های بزرگ نفت و گاز ایران نشان می‌دهد که توجه سرمایه‌های روسی به بازار ایران روز به روز افزایش می‌یابد در اکتبر ۲۰۰۹ قراردادی توسط وزیر نفت ایران، قطر و رئیس گاز پروم مبنی بر ساخت شورای عالی گازی و یا به نوعی اوپک گازی بسته شد" (کرمی، ۱۳۸۸، ۱۱۷)

مهم‌ترین گام در همکاری دو کشور در بخش انرژی مربوط به امضای سند «نقشه راه» همکاری‌های انرژی در یک چشم‌انداز سی ساله است که در ۲۳ تیر ۱۳۸۹ با هدف همکاری دو کشور در زمینه تبادل دانش فنی و انتقال فن‌آوری در بخش‌های نفت و گاز و پتروشیمی به امضای وزارت نفت و انرژی ایران و روسیه رسید. در بخش

حمل و نقل، موقعیت ژئوپلیتیکی خاص ایران در منطقه به عنوان تنها راه دسترسی آسیای مرکزی به آب های آزاد نیز اهمیت زیادی برای روسیه دارد. نزدیکی خاک دو کشور باعث شد تا پروژه های مشترک در زمینه حمل و نقل مورد توجه قرار گیرد. مهم ترین این طرح ها کریدور حمل و نقل شمال- جنوب است این مسیر قرار است حمل و نقل کالا را از طریق خاک روسیه و ایران به آسیای جنوبی و جنوب شرقی تأمین کند این امر برای روسیه بسیار سودمند است چراکه این طرح ها روسیه را به عنوان کشور ترازیت کالاهای اروپایی و آسیایی در موقعیت مناسبی قرار خواهد داد. کارشناسان روابط بین الملل بر این عقیده اند با وجود اینکه حجم مبادلات تجاری ایران و روسیه در دو دهه گذشته حرکت سینوسی داشته است اما در ده سال گذشته شاهد سیر صعودی بوده است. رادیو صدای آلمان نیز یکی از نشانه های ناکارآمدی تحریم ها علیه تهران را توسعه روزافزون روابط تجاری روسیه و ایران در سال های اخیر ارزیابی کرده است در این تحلیل به افزایش سهم ایران در مبادلات تجاری دو کشور از چهاردرصد در سال ۱۳۸۰ به ۱۹ درصد در سال ۱۳۸۹ اشاره شد و آمده است روسیه تحت هیچ شرایطی حاضر نیست این موقعیت را از دست بدهد. "تأمل در محتوای سند «نقشه راه» همکاری های آتی مسکو- تهران و گنجاندن مفادی مانند تلاش برای تأسیس بانک مشترک ایران و روس برای تأمین مالی طرح های مشترک، نشان می دهد برخی رفتارهای اخیر کاخ کرملین در برابر ایران نمی تواند ادامه یابد." (خاشع، ۱۳۸۹)

کمیسیون های مشترک اقتصادی دو کشور تاکنون پنج بار برگزار گردیده که آخرین مورد آن در دی ماه ۱۳۸۳ برگزار گردید. در شرایطی که دو کشور در خصوص اغلب مسائل منطقه ای و جهانی اتفاق نظر دارند و رایزنی های منظمی در سطوح مختلف انجام می دهند اما روند مبادلات بازرگانی و تجاری دو کشور تقریباً در سطح نازلی باقی مانده و تراز تجاری به شکل غیر متعارفی به نفع روسیه می باشد و همکاری های اقتصادی دو کشور همپای همکاری های سیاسی گسترش نیافته است.

نمودار همکاریهای اقتصادی

- دوره آقای احمدی نژاد

- واحدها بر حسب میلیارد دلار است

ج - همکاری‌های هسته‌ای

از نیمه دهه نود روسیه عملاً در برنامه هسته ای ایران حضور دارد. " در واقع روسیه تنها کشوری است که با ایرن به طور آشکار در زمینه مسائل هسته ای همکاری داشته و قسمت اعظم دهه گذشته، مورد انتقاد شدید غرب برای تلاش هایش در این خصوص است." (اورلف، وینیکوف، ۱۳۸۷، ۱۸۴)

روسیه از حامیان سنتی برنامه هسته ای ایران محسوب می گردد و سرمایه‌گذاری عمده ای در فناوری هسته ای ایران داشته است. " سمبل این همکاری و سرمایه گذاری نیروگاه هسته ای بوشهر می باشد قرارداد ساخت نیروگاه اتمی بوشهر در سال ۱۹۹۵ به ارزش ۸۰۰ میلیون دلار به امضا رسید برای اجرای قرارداد ساخت نیروگاه اتمی بوشهر حدود ۳۰۰ شرکت روسی کار می کنند و این قرارداد باعث شده که در حدود ۲۰ هزار نفر مشغول به کار باشند فقط در سکوی کارگاه بوشهر بیش از ۴ هزار نفر فعالیت می کنند که نیمی از آنها متخصصان روسی اند و روسیه در آموزش پرسنل ایرانی با

هدف بهره‌برداری از نیروگاه مشارکت دارد. تا سال ۲۰۰۲ حدود ۳۰۰ نفر دوره آموزشی را در روسیه و ۳۴۱ نفر در کارگاه نیروگاه اتمی بوشهر کارآموزی خود را اتمام کردند در سال ۲۰۰۴ شرکت های روسی عملیات ارزشیابی فنی - اقتصادی ساخت واحد دوم نیروگاه اتمی را انجام دادند " (کرمی، ۱۳۸۸، ۱۱۸) " در قراردادی که بین طرفین منعقد شده بود روسیه متعهد شده بود که نیروگاه اتمی بوشهر را تا پایان سال ۲۰۰۰ تحویل ایران دهد اما در سال های ۲۰۰۳، ۲۰۰۶، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹ تحویل این پروژه را به تعویق انداخته است. در سال ۱۳۸۶ نخستین محموله سوخت نیروگاه اتمی بوشهر وارد نیروگاه اتمی بوشهر شد کل سوخت طی هشت نوبت تحویل نیروگاه اتمی بوشهر شد. " (بهشتی پور، ۱۳۸۷) روسیه در اواخر سال ۱۳۸۸ اعلام کرده بود که نیروگاه اتمی بوشهر در بهار سال ۱۳۸۹ راه اندازی خواهد شد علی‌رغم این ولادیمیر پوتین، نخست وزیر روسیه در بهار ۱۳۸۹ از راه اندازی نخستین راکتور نیروگاه اتمی صلح آمیز بوشهر در اواخر تابستان ۱۳۸۹ خبر داد. " با همه این اوصاف روسیه تغییری آشکار در حمایت از برنامه هسته ای ایران اتخاذ کرده و از چهارمین دور تحریم های سازمان ملل متحد علیه ایران در قالب قطع نامه ۱۹۲۹ مصوب ژوئن حمایت کرده است. " (مرشدی، ۱۳۸۹). تأخیر مسکو در راه اندازی نیروگاه بوشهر به یکی از موانع مهم توسعه روابط دو کشور تبدیل گردیده است و طرف را نسبت به روسیه بدبین کرده و تحت فشار عمومی قرار داده است. طرف روسی زمانی وجود ویروس استاکس نت و زمانی دیگر مشکلات فنی را دلیل خود برای عدم راه اندازی نیروگاه بوشهر اعلام می دارد. (شوری، ۱۳۹۰) بسیاری از دیپلمات های غربی مدعی هستند که روسیه از نیروگاه هسته ای بوشهر به عنوان اهرم فشار در روابط خود با غرب بهره می گیرد. در مجموع باید به این نکته توجه کرد که راکتور بوشهر نقش غیرقابل انکاری در توسعه برنامه های هسته ای ایران دارد. از این رو تمایل روسها برای راه اندازی آن گام موثری در حوزه پیشرفت های هسته ای ایران محسوب می گردد.

د- مسائل دریای خزر

یکی از پیامدهای روابط ایران و روسیه در سطح منطقه ای همکاری دو کشور در دریای خزر است رهیافت به خزر می تواند شامل موضوعاتی هم چون حمل و نقل، بهره‌برداری از موجودات زنده، استفاده از منابع انرژی بستر دریا، حفاظت از محیط زیست دریا و رودخانه‌های مربوط به آن، استفاده از فضای ماورای خزر وضعیت نظامی و یا غیرنظامی شدن آن است. " این عرصه آبی دو دهه است که فاقد یک رژیم حقوقی جامع می باشد و در برخی موارد با کشورهای ساحلی تا مرز درگیری پیش رفته و نیروی دریایی روسیه یک رزمایش در آن انجام داده است همه این مسائل در صورتی بروز کرده که قرار بوده خزر «دریای صلح و همکاری و منطقه «غیرنظامی» باشد. " (ملکی، ۱۳۸۶) برای تعیین رژیم حقوقی دریای خزر اجلاس تهران در اکتبر ۲۰۰۷ (مهر ۱۳۸۶) با حضور سران پنج کشور ساحلی این دریا برگزار گردید. " در پایان آنان به توافق رسیدند که «تحت هیچ شرایطی به کشورهای دیگر اجازه نخواهند داد تا از قلمروی آنها برای تعرض و یا اقدام نظامی علیه کشورهای حوزه دریای خزر استفاده کند» هم چنین ایران و روسیه، کشورهای حوزه دریای خزر را برای بیرون کردن تأثیر غرب از منطقه فرا خواندند. " (کیهان، ۱۳۸۹) در حاشیه سران خزر و به دعوت محمود احمدی نژاد رئیس جمهوری ایران، پوتین در صدر یک هیئت بلند پایه ۲۴مهرماه ۱۳۸۶ مطابق با ۱۶ اکتبر ۲۰۰۷ به ایران سفر کرد. " این اولین سفر رئیس کشور روسیه در طول تاریخ روابط دو طرف قلمداد می گردید این اجلاس زمینه ای را فراهم آورد تا پوتین با رهبر جمهوری اسلامی ایران دیدار و گفتگو کند و به نتایج مهمی دست یابد که شاید بتوان گفت مهم ترین آنها عملیاتی شدن ارسال سوخت هسته ای به تهران برای افتتاح نهایی نیروگاه بوشهر بود. علاوه بر این دیدار پوتین از تهران موجب شد درباره تدوین رژیم حقوقی دریای خزر به راهکارهای عملی به منظور رفع اختلاف های موجود دست پیدا کنند. " (بهشتی پور، ۱۳۸۷) " در جولای ۲۰۰۹ واحدهای دریایی ایران و روسیه اقدام به اجرای

مانوری در دریای خزر کردند. این مانورها با شعار «خزر پاک و ایمن در گرو تعاملات منطقه ای» ماهیتی غیر نظامی داشت و محوریت آن تجسس و نجات دریایی و مقابله با آلودگیهای دریایی بود. " (سیاست روز، ۱۳۸۸). سومین نشست کشورهای حاشیه دریای خزر ۲۷ آبان ماه در باکو پایتخت آذربایجان با حضور روسای جمهوری کشورهای آذربایجان، ایران، روسیه، قزاقستان و ترکمنستان برگزار گردید. اجلاس خزر در باکو با امضای یک تفاهم نامه امنیتی میان شرکت کنندگان به کار خود پایان داد. در بخشی از این یادداشت تفاهم مقرر شد صید ماهیان خاویاری از این دریا برای ۵ سال، منوط به آنکه کارشناسان حداکثر ظرف مدت ۳ ماه راههای اجرای این بخش از توافق را بررسی و اعلام کنند ممنوع شود. یکی از نکات مثبت نشست باکو دیدار محمود احمدی نژاد با دیمتری مدودیف بود روابط ایران و روسیه پس از حمایت روسیه از تحریم های شورای امنیت سازمان ملل علیه ایران و بدنبال آن امتناع روسیه از تحویل سامانه اس ۳۰۰ تیره شده بود. " احمدی نژاد در دیدار با مدودیف با بیان اینکه ایران قادر است نیازهای خود را به راحتی تأمین کند گفت: «شرایط همسایگی ایجاب می کند که ایران و روسیه بر اساس منافع مشترک و متقابل در کنار یکدیگر باشند و این به نفع دو کشور و منطقه است». رئیس جمهور هم چنین با پیشنهاد مدودیف برای تدوین و اتخاذ مواضع مشترک در مجامع بین المللی موافقت کرد و گفت: «با تقویت مناسبات دو جانبه و منطقه ای هر دو کشور سود خواهند برد. " (روسیران، ۱۳۸۹) در مورد تعیین رژیم حقوقی دریای خزر نیز علی رغم برگزاری ۵ دور مذاکرات سران کشورهای همسایه خزر، روسیه با در پیش گرفتن سیاست های متناقض سبب شده تا رژیم حقوقی قانونی حاکم که همان قراردادهای ۱۹۲۱، ۱۹۴۰ است در عمل فاقد اعتبار باشد و نتیجه این سیاست های دوگانه هم محروم شدن ایران از حقوق قانونی خود در بهره برداری از منافع خزر است تا جائیکه سهم ۵۰ درصدی ایران در استفاده و بهره برداری از بستر وزیر بستر مطابق با قراردادهای دو جانبه به کمتر از ۱۳ درصد رسیده است.

نتیجه گیری

روابط ایران و روسیه پس از سیطره نگرش اوراسیاگرایانه گسترش پیدا کرد و همکاری‌های نوینی را آغاز کردند که مهم‌ترین مصداق این همکاری‌ها قرارداد مربوط به احداث نیروگاه هسته‌ای بوشهر است. خاتمه دادن به جنگ داخلی تاجیکستان و خویشتن‌داری ایران در اقدام نظامی روسیه در قفقاز از عملگرایی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران حکایت داشت. ظهور و قدرت یافتن طالبان در افغانستان، تلاش آمریکا برای ایجاد نظام تک قطبی و شکاف میان آمریکا و روسیه باعث توسعه همکاری‌های سیاسی، نظامی و امنیتی بین ایران و روسیه گردید که این رویه در دوران آقای خاتمی تداوم پیدا کرد هم چنین در این دوره علی‌رغم فشارهای آمریکا روسیه همکاری هسته‌ای با ایران را تحت نظارت سازمان بین‌المللی انرژی اتمی ادامه داد. پس از به قدرت رسیدن مدودف به خصوص از سال ۱۳۸۸ شاهد تغییر موضع روسیه علیه ایران بودیم. در این میان عدم پای بندی روسیه به قراردادها و معاهدات خود در مقابل ایران هم چون فروش اس ۳۰۰ و راه اندازی نیروگاه بوشهر در موعد مقرر هم چنین اعلام حمایت روسها از چهارمین دور تحریمهای سازمان ملل و اعلام تحریمهای نظامی در قبال ایران سبب چالش بین دو کشور ایران و روسیه گردیده است. در هر حال در سطح منطقه ای ثبات و آرامش در قفقاز، رژیم حقوقی مورد قبول کشورهای ساحلی در دریای خزر، عضویت و حضور در سازمان پیمان شانگهای (SCO) و در سطح بین المللی نیز ابراز نگرانی از نظام بین المللی تک قطبی مورد نظر آمریکا، گسترش پیمان نظامی ناتو به زیان امنیت دیگر مناطق و کشورها و استقرار سامانه‌های دفاع موشکی دو کشور را به یکدیگر نزدیک می کند. همکاریهای تهران و مسکو در دو دهه اخیر در ابعاد گوناگون، با وجود برخی نارسائیهایی جریان داشته و بویژه در حوزه‌های امنیتی و دفاعی بسیار جدی تر می باشد.

منابع

۱. امیر احمدیان، بهرام، گودرزی، مهناز، (۱۳۸۹)، دریای خزر، (منافع روسیه و امنیت ایران)، تهران، نشر قومس.
۲. سنایی، مهدی، کرمی، جهانگیر، (۱۳۸۷)، روابط ایران و روسیه، تهران، انتشارات ایراس، چاپ اول.
۳. دهقان، فتح ا...، (۱۳۸۴)، دریای خزر و امنیت ملی، تهران، نشر علم و ادب.
۴. کولایی، الهه، (۱۳۸۴)، ایران و روسیه در دوران ریاست جمهوری خاتمی، بهار، فصلنامه سیاست خارجی، سال نوزدهم، شماره ۱.
۵. بهمن، شعیب، (۱۳۸۹)، رویکردها و مسائل اساسی در روابط ایران و روسیه، ماهنامه خلیج فارس و امنیت، سال یازدهم، شماره ۱۱.
۶. کرمی، جهانگیر، (۱۳۸۹)، روابط ایران و روسیه در سال های ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۸: بسترها، عوامل و محدودیت ها، بهار و تابستان، مطالعات آسیای مرکزی، مرکز مطالعات عالی بین المللی، شماره ۶، سال سوم.
۷. سنایی، مهدی، (۱۳۸۷)، روابط ایران و روسیه: مشکلات و دورنمای پیش رو، انتشارات ایراس.
۸. کولایی، الهه، (۱۳۸۷)، روابط ایران و روسیه: تداوم یا تغییر، انتشارات ایراس.
۹. بارابانوف، میخائیل، (۱۳۸۷)، جزئیات قراردادهای نظامی ایران و روسیه، مرکز تحقیقات و بررسیهای استراتژیک و فناوریها.
۱۰. بهشتی پور، (۱۳۸۷)، ایران و روسیه در سالی که گذشت، روس پرس.
۱۱. کرمی، جهانگیر، (۱۳۸۷)، روابط نظامی ایران و روسیه، انتشارات ایراس.
۱۲. نعمتی زرگران، علی باقر، (۱۳۸۷)، جایگاه جمهوری اسلامی ایران در سیاست خارجی روسیه، انتشارات ایراس.
۱۳. صفری، مهدی، (۱۳۸۷)، روابط جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه، انتشارات ایراس.
۱۴. کدیور، جمیله، (۱۳۸۴)، ارزیابی چهارسال سیاست خارجی خاتمی، آفتاب یزد، شماره دوم

۱۵. مامیدوا، نینا، (۱۳۸۵)، مناسبات اقتصادی ایران و روسیه، فصلنامه ایراس، شماره اول
۱۶. دنیای اقتصاد، ۱۳۸۹/۰۸/۲۹
۱۷. خبرگزاری مهر، ۱۳۸۹/۰۹/۲
۱۸. روزنامه کیهان، ۱۳۸۹/۱۰/۸
۱۹. سایت دیپلماسی ایرانی، ۱۳۹۰/۰۱/۱۴
۲۰. روزنامه ملت ما، ۱۳۸۹/۱۲/۱۱
۲۱. خبرگزاری مهر، ۱۳۹۰/۰۲/۱۵
۲۲. همشهری آنلاین، ۱۳۸۹/۱۲/۲۴
۲۳. سایت سازمان بنادر و دریانوری، ۱۳۸۸/۱۲/۱۱
۲۴. روزنامه اعتماد ملی، ۱۳۸۶/۰۷/۲۷
۲۵. خبرگزاری ایرنا، ۱۳۸۹/۰۸/۲
۲۶. اشپیگل، فروردین ۱۳۸۹

Archive of SID